

СВЯТИЙ МАРТИН ЯК ОБРАЗ ТА ПОКРОВИТЕЛЬ МУКАЧЕВА

У виданні “Україна: литовська доба 1320 - 1569”, про Мукачеве написано наступне: “22 травня 1376 р. датується найдавніший документ з історії міста. Це грамота королеви Угорського і Польського королівств Єлизавети Анжуйської, за якою надавалося право населенню міста користуватися печаткою для скріплення різних цінних паперів. На печатці зображений Святий Мартін, що верхи на білому коні прикриває половиною свого плаща замерзлого бідняка. Це зображення увійшло до символіки стародавнього герба міста й нині прикрашає колони міської ратуші” (Україна, с.151).

Сам документ від 22 травня 1376 р. не дає нам чіткого опису печатки із зображенням Св.Мартіна, тому спробуємо пролити світло на постать Мартіна як особистість і образ у доступних нам джерелах.

На сайті Католицького Медіа - Центру подано наступне: “Святий Мартін народився на початку IV ст. в Паннонії. З ранньої юності, майже з дитинства він мріяв про чернецтво, маючи перед собою героїчний приклад для наслідування в особі преподобного Антонія Великого. Проте Мартін ріс у нехристиянській родині й батько наполягав на його військовій кар’єрі. Саме тоді святий і потрапив у Галію, де ніс свою службу офіцером. Ще будучи воєначальником, одного разу взимку він розірвав свій плащ і віддав його половину зовсім роздягнутій людині. Традиція ототожнює цього жебрака з Христом. Коли з’явилася можливість залишити армію, Мартін пішов у пустелю Лігуже (Ligugé), що поблизу Пуатьє, де невдовзі навколо нього виник невеликий монастир, що став розвитком діяння чернецтва в Галлії. Важливо відзначити, що Мартін поширював на Заході традиції східного, єгипетського чернецтва, в усьому наслідуючи преподобного Антонія. Незабаром оманю (для того щоб помолитися за одну хвору людину) святий був викликаний до міста Тур і проголошений єпископом. Сам він до цього уникав рукоположення, навіть у диякони. Мартіну були притаманні рідкісна доброта й дбайливість. У поєднанні з мужнім і величчям виглядом колишнього військового це особливо схилило до нього людей. Мартін постійно піклувався про хворих, жебраків, голодних, отримавши за це ім’я Милостивого. Разом з цим святий не залишив мрії про чернецтво. Зайнявши кафедру в Турі, Мартін майже одночасно заснував монастир у Мармутьє (Marmoutier), де були встановлені звичайні для східного чернецтва правила: спільне майно, безумовний послух, одноразове споживання їжі протягом дня, жорсткий і простий одяг. Особливу увагу у своєму монастирі, де він сам часто усамітнювався для молитви, Св.Мартін приділяв молитовному подвигу та вивченню Святого Письма. З Мармутьє вийшло чимало єпископів, які потрудилися в справі поширення християнської освіти серед кельтів - язичників. Про розквіт діяльності Св.Мартіна говорить те, що на його похорон 397 року зібралось близько двох тисяч ченців (коли в самому Мармутьє число братів не

перевищувало 80 чоловік). Церква в Канде, де помер Св.Мартін під час молитви у храмі, розташованому понад місцем злиття річок В'єнни (Vienne) і Луари (Loire). Місцеві жителі хотіли поховати його в себе, однак жителі Тура викрали тіло, виставивши вікно храму, і вирушили з ним геть угору за течією на човнах. За місцевими переказами, незважаючи на осінню пору, шляхом їх прямування розквітали квіти та співали птахи. Східні традиції були органічними для тодішньої Галлії: адже християнська освіта була прийнята від Іренея Ліонського, колишнього учня Полікарпа Смирнського, який, у свою чергу, був безпосередньо пов'язаний з апостолом Йоаном Богословом, головою малоазійської церкви. Ні один святий не користувався такою посмертною славою на християнському Заході, як Мартін Турський. Ніхто з давніх мучеників не може щодо цього зрівнятися з ним. Про його шанування свідчать тисячі храмів і поселень, що носять ім'я святого. Для середньовічної Франції (а також для Німеччини) він є національним святим. Його базиліка в Турі була найбільшим релігійним центром меровінгської і каролінгської Франції, а його ряса стала державною святинею франкських королів. Монастир у Лігуже існує донині” (Католицький). За словами Дж.Санті - Мадзіні “Історія Французького королівства особливо показова для розуміння витоків знамен з точки зору їх кольорів, форми і самої термінології: реліквія, якою вважався плащ Святого Мартіна Турського, зберігалася в скрині під назвою “chape” (кришка, мантия)”, за її зберігання відповідали “chapelains” (капелани), котрі піклувалися про знамено під час військових походів. Якщо ситуація складалася критична чи небезпечна, скриню з реліквією залишали в королівському палаці чи абатстві Сен - Мартен, замінюючи її синім стягом; як це і відбувається при метонімічних замінах, і це знамено стало відомим як “мантия Святого Мартіна”. Право бути знаменосцем належало графу Анжуйському, великому сенешалю Франції по статусу, географічно зв'язаного з Туром; по цій причині синій колір був взятий домом Анжу для власного герба - з додаванням золотих лілій” (Санті - Мадзіні, 2007, с.400). Про Св.Мартіна нам відомий перший твір Сульпіція “Життя Мартіна” 396 р. у чотирьох нерівних частинах: 1) посвятний лист і передмова, пояснюючі цілі та рамки роботи (звернення до Дезидерія і гл.1 “Життя”), 2) хронологічний опис життя Мартіна від його народження і до обрання єпископом, а також заснування Мармутьє (гл.2-10); 3) описання чудес, здійснених Мартіном під час перебування на посаді єпископа Тура (гл.11-24); 4) розповідь про візит Сульпіція до Мартіна (гл.25-27) (<http://www.vostlit.info>). Сульпіцій повідомляє, що “Мартін був родом із Саварії (нині м.Сомбатгей, Угорщина), міста (адміністративного центра Верхньої Паннонії) у Паннонії” Мартін народився у 316 р., за іншими даними - у 336 р. (<http://www.vostlit.info>). Нас цікавить третя глава Сульпіція про Св.Мартіна, оскільки саме такий його образ присутній на гербах як символ доброти та милосердя: “III. I. І ось, одного разу, посередині зими, яка в той час була суворішою за звичайну настільки, що дуже багато [людей] замерзло від холоду; коли вже нічого у Мартіна окрім зброї та скромного військового одягу не залишалось, зустрівся йому у воротах міста

амбіанів зовсім роздягнутий жебрак. Він благов перехожих зглянутися над ним, проте всі обходили бідолаху боком. Тоді муж, справджений Богом, зрозумів, що йому призначено [здійснити] те, у чому милосердя інших відмовляло. Але що він міг зробити? 2. Нічого окрім плащу, у котрий він був вдягнутий, він не мав, оскільки решту всього [давно вже] на справи подібного роду витратив. І ось, висунувши меч, котрим був оперезаний, Мартін розрізав [плащ] навпіл і віддав одну половину жебракові, а залишки його знову надів на себе. І в цей час ніхто з оточуючих не засміявся, хоча, звичайно же, розрізання спотворило одяг. Навпаки, багатьом, яким було притаманне менш черстве серце, всі тужили, що ніхто подібного не здійснив, хоча імуці могли би вдягти бідолаху без особливих для себе витрат. 3. І ось з настанням ночі, коли Мартіна зморив сон, побачив він Христа у тій половині свого плащу, яким він покрив жебрака” (<http://www.vostlit.info>). З приводу цього Ж.Ле Гофф зазначає: “У першому сні (III, 1-5) Мартін, який ще був неофітом, бачить як являється йому Христос уночі, що настала після того дня, коли він поділився плащем (хламидою) з одним злидарем. Він несе половину Мартінового плаща і сповіщає безлічі ангелів, які оточують його: “Це Мартін, неофіт, він вкрив мене цим плащем”. Так справдилися слова з Євангелія: “Те, що ти зробив для одного з цих найбідніших, ти зробив для мене”. Зрозумівши, що він віддав половину плаща Христові, перевдягнутому злидарем, Мартін охрестився” (Ле Гофф, 2007, с.277). Саме ми бачимо на коні Св.Мартіна, як воїна Христового, який ділиться своїм плащем з жебраком.

Покровительство Св.Мартіна досягло і Угорського королівства, де почитання Святого розпочалося за князя Гейзи (970 - 997 рр.) та першого короля Іштвана (1001 - 1038 рр.) (István király, 1973, old.25-36), дійшовши і до північно - східних комітатів держави.

В XI ст. такими комітатами були Земплін, Саболч, Сатмар, Уйвар, Унг, Боршова (Грушевський, 1905, с.488; Zsigmond, 1996, old.32; Györffy, 1996, old.204-207). Пізніше у процесі зайняття угорськими королями Верхньої Угорщини, поряд з комітатами Абауй, Земплін, Саболч, Сатмар, Унг такими комітатами стали Угоча, Берг і Мараморш (Нариси, 1993, с.54).

З довершенням комітатської системи, у XIII ст. угорські королі запрошували на службу не тільки німецьке духовенство, але і світських лицарів, надаючи їм великі земельні наділи. Причинами німецької колонізації стали: втеча селян з рідних земель від кріпацтва; часті паводки на німецьких землях; збільшення кількості населення у XII ст., виникнення великих сіл та міст, що зумовлювало зростання цін на сільськогосподарські продукти. Це зовнішні причини колонізації. Із внутрішніх причин слід назвати: захист угорських кордонів від набігів кочівників (половців), потреба у кваліфікованій робочій силі; організації судочинства на місцях; проблема міського самоврядування, організацію роботи на шахтах. Німецькій колонізації також сприяла і та обставина, що Угорське королівство мало потребу у підтримці європейських феодалів. Угорські королі запрошували на службу не тільки німецьке духовництво, але й

світських лицарів. На територію Північно - Східної Угорщини проникали саксонці, шваби і баварці. Сюди вони приходили з заходу через Чехію і Моравію аж на територію сучасної Словаччини (Павленко, 1995, с.3; Штефуровський, 1957, с.203; Melika, 2002, p.16-17). Німецька колонізація на так званому "німецькому праві" істотно вплинула на покращення правового стану сільського населення. Також німецькі колоністи дісталися Південної Трансільванії. Дуже багато територій, особливо на Закарпатті, пустувало. А взагалі в ті часи для заселення території використовували німецький спосіб колонізації - запрошення або заохочення. Цей спосіб заселення пустих територій полягав у тому, що власник такої землі доручав певній особі заселити визначену частину території німецькими колоністами. У зв'язку з німецькою колонізацією, на територію Верхньої Угорщини проникали саксонці та фландрійці. Останні фігурують у судовій справі за 1216 р., як мешканці поселення Батар (Угоча) (A Várady..., 1898, old.366). Через рік згадуються наступні населені пункти (villa): Лувец, Мартін, Холмі (Угоча), Йоаніс, Марк (Берег), Нодь - Ечед (Сатмар), Сент - Петер (Саболч) (A Várady regestrum, 1898, old.138, 164,168, 206, 336). У 1230 р. угорський король Ендре II подарував віллі Сатмар (Сату Маре, Румунія) цілу низку міських привілеїв "прибульцям, німцям Сатмар Нейметі (hospitibus Teutonici Zathmar Nemehti) ... надаються свободи, так само, як саксонцям". Жителі поселення Сатмар отримали наступні привілеї: право недоторканості жителів; захищатися зі зброєю чотирма лучниками; жителі виводяться з - під влади всіх суддів, крім суду скарбника; жителі зобов'язані служити тільки королівській величності; право обирати будь - кого керівником для управління (majorem villae), який би чинив суд над ними у разі вбивства, крадіжки або іншого злочину; вони звільнялися від сплати мита за користування паромною переправою. У привілеї Ендре II наказує, що жупан Сатмарського замку, інші пани не сміють порушувати цього указу. Жителі сплачували десятину у сумі 12 динарів. На користь церкви платили ¼ податку зі свого поселення за згодою преподобного Отця Рейнгольда, єпископа Трансільванії. Вони отримали право обирати та утримувати священника згідно своєї віри, який був звільнений від влади Архідиякона з Шашвара (Fejer, 1829, p.212). При відвідинах королівської святості цього поселення, його жителі мали забезпечити короля обідом та вечерєю. Крім того, з волі короля теперішнім жителям вілли Сатмар та їхнім нащадкам надавались у вічне користування навколишні землі, які колись належали Діонісію, сину Сімоніса. Надані свободи і маєтки жителям залишалися недоторканими, а сам привілей був скріплений секретною печаткою (Fejer, 1829, p.213).

Після монголо - татарської навали у 1242 р., котра не оминула Угорське королівство, перед угорськими королями постало завдання - заселити спустошену країну і відновити систему державного управління.

У другій половині XIII ст. розпочалася чергова хвиля німецької колонізації. Німці - колоністи оселялися в низинних районах, містах оскільки їх основна маса була ремісниками, які поєднували своє

заняття з торгівлею, сільським господарством, лісовими промислами, солевидобуванням. Угорські королі запрошували німців - переселенців, які принесли традиції міського самоврядування заснованому на Саксонському праві. Землі Північної Угорщини були вкриті густими лісами та були малозаселеними, перебуваючи у статусі королівських мисливських угідь. Після монголо - татарської навали на ці землі переселилися госпіти (*hospites*), отримуючи права самоуправління на віллах, а саме можливість вільного переселення, мати власний суд, сплачувати десятину священику з кожного двору, користуватися навколишніми землями та водою, проводити ярмарки.

Госпіти вілли сучасного м.Берегово (середньовічні назви: Бергсас - *Beregszász*, Лампертсаса - *Lampertszász*, Лупрехтсаса - *Luprechtszásza*, Сас - *Szász*) фігурують у наступних документах: 1247 р., *hospites nostra charismi de Luprechtháza* (Fejer, 1829, p.455); 1271 р., *hospites nostri de Lwprechzaza*, як і за підробленою грамотою 1255 року (Nagy, Deák, Nagy, 1879, old.345); 1320 р., *Fideles Hospites nostri de Luprechzaza* (ДАЗО, Ф.10, Оп.1, Спр. 4, Арк.3); 1325 р., *hospites nostri [regis] de Loprechzaza* (Györfy, 1966, old.532); 1337 р. *literatum Michaelis plebani de Beregzaza* (Nagy, 1883, old.322).

У 1247 році Бейла IV дарував і закріплював за госпітами Лупрехтгази (Берегово) низку міських свобод: недоторканість приватної власності, рівність всіх громадян незалежно від народності; право обирати священика; користуватися земельними угіддями, водою, лугами, для випасу худоби; сплачувати один динар мита за підводу; проводити торгівлю по суботах. У містечку, де вагоме місце займало вирощування винограду і торгівля, населення сплачувало загальний податок у день свято Архістратиґа Михайла. У Лупрехтгазі діяв автономний суд, тому що крадіжки і вбивства розглядалися тільки жупаном, який під час візиту у містечко отримував обід і вечерю, а їжу готували городяни (Fejer, 1829, p.455-456).

У документі 1262 р., наданому *hospitibus nostris de villa Zeleus* (Wenzel, 1870, old.31-32), згадується про збори податку у Севлюші (Виноградові) у день Св.Мартіна (*quod terragium villicus eorum et sacerdos circa festum Sancti Martini colligant*).

Можна припустити, що таке поселення госпітів з'явилося у Мункачі, комітат Берег у 60-х рр. XIII ст. Цьому передувало оголошення грамоти 1261 р. того ж короля Іштвана госпітам Шаторальї, які отримали наступні привілеї: кожен двір раз на рік щороку за користування землею дві марки; судові справи віддаються на розгляд старості, якого обирають між собою, граф з Потока позбавлений судити їх, а спірні справи мають постати перед королівським судом; можуть рибалити у річці Бодрог; забезпечення госпітами королівській свиті сніданку та обіду; вільне успадкування майна без права його привласнення графом з Потока; проводити вільні ярмарки; щороку відкликати старосту та вибирати нового; обирати священика та сплачувати йому десятину; госпіти Шаторальї звільнялися від сплати всіх податків у комітатах Земплін, Уйвар, Шарош, Унг, Боршова, Саболч; купівля - продаж успадкування майна та земельних ділянок (Wenzel, 1870,

old. 5-7).

У комітаті Унг маєток Кіш - Копош був складовою частиною поселення Нодь - Копош (Великі Капушани, Словаччина). У XIV ст. Кіш - Копош перебували у володінні Лелеського капітула, де існував храм, духовним патроном якого був Св.Мартін.

У 1300 р. король Ендре III на захист поселенців та госпітів, комітату Мараморош, вважав за потрібне, володіння Вішк (Вишково) із замком та селами повернути у королівську власність від магистрів Міко та Чепана, синів комеса Марцела. Вони отримали маєток з того часу, коли їхній брат магистр Ехеллеус загинув у битві з чеським королем Отокаром. В результаті обміну вони отримали у комітаті Угоча наступні володіння Раказ (Рокосово), Фекете Ардо (Чорногосово), Нігерлек. У цій грамоті вже *possessio* Вішк називається *villa*, яка переходить до рук Королівської Величності в управління госпітів, що прийняли присягу, а прелатам і баронам поводитися розумно та виважено (Beskid, 1929, s.36).

26 квітня 1329 р. госпіти поселення Хуст, Вішк, Тейчо, Госсумезо отримали право Севлюша від 1262 р. Привілей, наданий Карлом I (Робертом), складається з 17 пунктів. Мешканці отримали наступні права: свободу жителям вільних поселень, обирати старосту (суддю) тільки вільним населенням, сплата податків у день Блаженного Мартіна (... *Beati Martini Confessoris nobis dare et solvere teneantur*), організація публічних судів, недоторканість приватної власності (Mihaly, 1900, old.8-9) за привілеєм Севлюша. У комітаті Мараморош місцева церква виллі Госсумезо (Довге Поле) мала свого заступника Св.Мартіна.

У 1332 р. згадується ішпан комітату Берег разом з Мукачівським замком та іншими володіннями (Nagy, Nagy, Végely, 1871, old.385). 1333 р. священник Іштван платив папську десятину - 5 грошей. У 1356 р. дехто на ім'я Балаж, як госпіт проживав у Мункачі і мав титул ішпана (*Comes Blasius, hospes de Munkach villa regali*) (Lehoczky, 1881, old.430).

У сучасному Мукачеві збереглася старовинна каплиця (нині Св.Михайла), яка служила вівтарною частиною готичного храму Св.Мартіна (рис.1), збудованого у XIV ст. (Сова, 1958, с.25; Horvát, György-Kovács, 2002, old.48-49).

Св.Мартіна у Мункачі (Мукачеві) як патрона місцевої парафії ми зустрічаємо у документі від 22 травня 1376 р.: "Ми, Єлизавета, по милості Божій королева Угорщини і Польщі, усвідомлюємо, що для підвищення королівського благоволення до чисельного населення, керуючись благими намірами, даємо нашому дачному містечку під назвою Мункаш, що знаходиться під замком Мункаш в Березькому комітаті, яке зростає за рахунок переселенців, керуючись благоприхильністю і здійснюючи королівську милість, даємо право на тривале користування печаткою із зображенням блаженного Мартіна, покровителя нашої парафіяльної церкви в цьому містечку, в опуклому і простому вигляді, вирізьбленою для підкріплення юридичних угод купівлі, продажу і перепродажу виноградників та іншої власності, подібно іншим вільним містам, по

нашій величній волі. Дано в місті Сас в день Вознесіння Господнього року Господнього одна тисяча триста сімдесят шостого” (Міськов, 2006, с.255; Міськов, Федак, 2007, с.204; Філіппов, 1994, с.4) / Nos Elisabeth Dei gratia Regina Hungariae et Poloniae memoriae commendamus quod quia regalis celsitudo in populorum multitudine solet gratulari, ideo consideratione humanae ductae volumus villam nostram Munkas vocatam sub castro Munkas, comitatu Beregh sitam numerositate populorum condesorare hospitibus de eadem humana gratia praerogativa duximus et pictate Reginali facienda, ut ipsi sigillum, imaginem Beati Martini confessoris patroniquae nostrae parochialis ecclesiae in eadem villa exstat constructae continens, sculpi et ordinari faciant, quo in dandis litteris iuridicis, et in emptionibus praecemptionibus ac venditionibus vinearum et aliarum haereditatum unantur, more aliarum nostrarum villarum liberarum ex annuentia nostrae Majestatis. Datum in civitate Szasz, in die festi ascensionis domini Anno Millesimo tercentesimo septuagesimo sexto (ДАЗО, Ф.1589, Оп.1, Спр.1, Арк.1). Сам текст документу від 22 травня 1376 р. має розміри 30 x 12 1/2 см, печатка відсутня (Шаш, 1927, с.121, 139).

З XIII ст. в Угорському королівстві відомі опуклі церковні печатки: XIII ст. - печатка Вацького єпископа Ванчо Іштвана, 1314 р. - печатка Естергомського архієпископа Томаша. В полі обидвох печаток зображено святого, який у лівій руці тримає пастирський посох, а праву руку підійняв для благословення. Серед образів печатей могли бути Св.Євангеліст Іоанн, Св.Георгій з драконом, Св.Ласло, Св.Іштван, або більш складні печатки, Марія із дитяtkом Ісусом (Feisz, 1986, old.86-87). Образ Св.Мартіна, котрий сидячи на коні з мечем перерізає навпіл свій плащ, частину якого віддає жебракові, відомий на печатці Спішської колегіальної капітули з 1270 р., печатці роду Бубеків з 1357 р., а пізніше на власній печатці 1363 р. спіського престопа Бенедикта, де був зображений патрон капітули - Св.Мартін (Vrtel, 2003, s.52, 89, 103). На документі м. Мартін від 20 березня 1375 р. зроблено відбиток круглої печатки з надписом S'IVITATIS (!) DE MARTINO IN TVRCZ, всередині якої зображено Св.Мартіна на коні, у правій руці він тримає піднятий меч, лівою притримує половину свого плаща (Novák, 1967, s.133-134). Ймовірно, що у XIV ст. обидві общини Мартіна (комітат Туроц) та Мункача (комітат Берг) мали одного церковного покровителя, але різні печатки із зображенням Св.Мартіна.

Вперше звернули увагу на документ 22 травня 1376 р. угорські історики Й.Болойти (Balaythy, 1836, old.168-169) та Й.Табовді (Tabody, 1860, old.139-140), пізніше Т.Леґоцький (Lehoczky, 1881, old.430), Й.Янковіч (Jankovich, 1929, s.9), А.Шаш (Шаш, 1927), М.Троян (Троян, 1982, с.13), Я.Штернберг (Штернберг, 1991, с.13), О.Філіппов (Філіппов, 1994, с.4), Д.Поп (Поп, 2005, с.32) тощо, проте, ніхто з вище перерахованих дослідників не займався образом (зображенням) печатки Св.Мартіна, якою користувалися госпіти Мункача, котрі не згадуються у грамоті королеви Угорщини і Польщі Єлизавети від 10 листопада 1378 р. (ДАЗО, Ф.1589, Оп.1, Спр.2, Арк.1; додаток 1).

У нашому розпорядженні є два документи з відтиском печатки

Св.Мартіна за 1629 р. (ДАЗО, Оп.1, Спр.52, Арк.1; рис.2) та 1630 р. (ДАЗО, Оп.1, Спр.58, Арк.1; рис.3). У першому випадку відтиск (1629 р.) нечіткий, а в другому проглядаються контури воскової печаті на папері, де у повний зріст незнайомий Святий у лівій руці тримає пастирський посох, а праву руку підняв для благословення, розміри обидвох 20 x 36 мм, легенди печаток нерозбірливі. Першою печаткою був скріплений акт міської ради м.Мункач про купівлю винограднику дворянином Кереші Іштваном у жителя Пінти Григорія 29 червня 1629 р. Другою печаткою скріплювався договір від 19 липня 1630 між дворянином м.Зомбор Пальцо Епер'еші Дьєрдем та дворянином - митником м.Мункач Кідьоші Іштваном. Проте, якщо згадати привілей 22 травня 1376 р. у Сасі (Берегові) угорської королеви Єлизавети, то нам відомо, що госпітам Мункача дозволялося використовувати печатку Св.Мартіна для скріплення договорів: "... угод купівлі, продажу і перепродажу виноградників та іншої власності" (ДАЗО, Ф.1589, Оп.1, Спр.1, Арк.2; Шаш, 1927, с.139). А це свідчить, що саме на печатках 1629 та 1630 рр. - образ Св.Мартіна, і ці самі печатки, за давньою традицією 1376 р. використовувалися в економічних цілях - торгівлі, купівлі, продажу, перепродажу виноградників та іншої власності у м.Мункач і не тільки. Ймовірно, могли існувати й інші печатки, якими могли користуватися інші категорії населення вілли Мункач, якщо такі були.

Т.Легоцький згадує бронзову матрицю печатки за 1650 р. з надписом "Bátyu János biróságában csinálták" (Lehoczky, 1881, old.450), а О.Філіппов доповнює: "Один її екземпляр зберігся до наших днів. За часів правління у Трансільванії Дьордя II Ракоці нею користувався міський староста Янош Батюї. На боковій поверхні печатка має надпис "Bátyu János" і дату "1652"" (Філіппов, 2012, с.26; рис.4). А.Шаш ставить питання: "...чи оригінальна печатка, зроблена на основі королівського указу (22 травня 1376 р. - авт.), і де вона? Історик Мукачева Т.Легоцький не задається цим питанням. Він вказує, що до 1844 р. на міській печатці, замість фігури Св.мученика Мартіна, було зображення якогось єпископа" (Шаш, 1927, с.23; Додаток 2).

З приводу печатки за 1652 р. м.Мукачева О.Філіппов ілюструє: "Печатка 1652 р. виготовлення (збоку напис власника - Bátyu János): латунна, овальна, 20 x 36 мм, довжина рукоятки 50 мм. У полі печатки - зображення звичайної постаті священика, який лівою рукою тримає єпископський посох, а правицю підняв для благословення. Легенда по краю завширшки 5 мм латинською "oppidi Munkacs"" (Філіппов, 2012, с.37).

Т.Легоцький, А.Шаш, О.Філіппов сходяться в тому, що на печатках Мункача до 1844 р. невідомий Святий або священик з посохом у лівій руці зображений у повний зріст, готуючись благословляти своєю правицею, а опісля пересів на коня, де Св.Мартін ділиться своїм плащем з жебраком, що стало образом сучасного герба Мукачева у другій половині XIX та першій половині XX ст. (рис.5-6), що й визначило семіотику герба.

На основі вищенаведених даних, важко визначити образ Св.Мартіна, який використовувався на печатці, згідно привілейованої грамоти госпітам вілли Мункача від 22 травня 1376 р. Проте на основі сфрагістичного

матеріалу - відтисків печаток на документах, датованих 1629, 1630 рр., що зберігаються у Державному архіві Закарпатської області, матриці печатки 1652 р. і пізніше, ми бачимо образ Св.Мартіна у повний зріст, з пастирським посохом у лівій руці, а праву руку він піднімає для благословення. Т.Легоцький, А.Шаш, О.Філіппов вважають, що на печатці м.Мункача - невідомий священик, проте образ Св.Мартіна, згідно привілею госпітам 1376 р., зберігся у сфрагістичній традиції на печатках XVI, XVII, XVIII та першої половини XIX ст. для вирішення юридичних, торгових і майнових питань. З 1844 р. на відтиску печатки зображено Св.Мартіна на коні, який відрізає частину свого плаща для жебрака. Цей образ Св.Мартіна на коні з жебраком на подальших печатках другої половини XIX ст. став основою для сучасного герба Мукачева. Про покровительство Св.Мартіна свідчить і збудований на початку XX ст. в Мункачі католицький храм.

Ключові слова: Св.Мартін, печатка, герб, образ, сфрагістика.

Ключевые слова: Св.Мартин, печать, герб, образ, сфрагистика.

Key - words: St.Martin, seal, coat of arms, icon, sphragistics.

Міськов І.О. (м.Ужгород, Україна)

Святий Мартін як образ та покровитель Мукачева (Резюме)

У статті на основі письмових джерел, наукових праць та сфрагістичного матеріалу розглянуте питання щодо використання образу Св.Мартіна як покровителя госпітів міста Мункача (Мукачева). Важко визначити образ Св.Мартіна, який використовувався на печатці, згідно привілейованої грамоти госпітам вілли Мункача (Мукачева) від 22 травня 1376 р. Проте на основі сфрагістичного матеріалу - відтисків печаток на документах, датованих 1629, 1630 рр., що зберігаються у Державному архіві Закарпатської області, матриці печатки 1652 р. і пізніше, ми бачимо образ Св.Мартіна у повний зріст, з пастирським посохом у лівій руці, а праву руку він піднімає для благословення. Т.Легоцький, А.Шаш, О.Філіппов вважають, що на печатці м.Мункача зображений невідомий священик, проте образ Святого Мартіна, згідно привілею госпітам 1376 р., зберігся у сфрагістичній традиції на печатках XVI, XVII, XVIII та першої половини XIX ст. для вирішення юридичних, торгових і майнових питань. З 1844 р. на відтиску печатки зображено Св.Мартіна на коні, який відрізає частину свого плаща для жебрака. Цей образ вершника з жебраком на печатках другої половини XIX ст. став основою для сучасного герба Мукачева. Про покровительство Св.Мартіна свідчить і новозбудований католицький храм в Мукачево початку XX ст.

Миськов И.А. (г.Ужгород, Украина)

Святой Мартин как образ и покровитель Мукачева
(Резюме)

В статье на основании письменных источников, научных трудов и сфрагистического материала рассматривается вопрос об использовании образа Св.Мартина как покровителя госпитов города Мункача (Мукачева). Трудно определить образ Св.Мартина, который использовался на печати, по привилегированной грамоте госпитам виллы Мункача (Мукачева) от 22 мая 1376 г. Однако на основании сфрагистического материала - оттисков печатей на документах, датированных 1629, 1630 гг., которые хранятся в Государственном архиве Закарпатской области, матрицы печати 1652 г. и позже, мы видим образ Св.Мартина в полный рост, с пастырским посохом в левой руке, а правую руку он поднимает для благословения. Т.Легоцкий, А.Шаш, А.Филиппов считают, что на печати г.Мункача изображён неизвестный священник, но образ Св.Мартина, согласно привилегии госпитам 1376 г., сохранился в сфрагистической традиции на печатях XVI, XVII, XVIII и первой половины XIX в. для решения юридических, торговых и имущественных вопросов. С 1844 г. Св.Мартин изображён на коне, он отрезает часть своего плаща для нищего. Этот образ всадника с нищим на позднейших печатях второй половины XIX в. стал основой для современного герба Мукачева. О покровительстве Св.Мартина свидетельствует и новопостроенный католический храм в Мукачево начала XX в.

Miskov I. (Uzhhorod, Ukraine)

Saint Martin as Image and Patron of Mukachevo
(Summary)

The article being based on written resources, scientific works and sphragistic material considers the question of St.Martin's image as a patron of hospits of the villa and later of the town of Munkach (Mukachevo). It is hard to determine the image of St.Martin which was used on the signet according to the privileged document granted to the hospits of the villa Munkach (Mukachevo) on May 22, 1376. But basing on the sphragistic material, that is on the imprints of the signet on the documents, which are dated back to 1629, 1630 and which are preserved in the State archive of the Transcarpathian region, and signet matrix of 1652 and later, we see the image of St.Martin in full height, with a pastor stick in his left hand and he rises his right hand to bless. T.Legotski, A.Shash, O.Filippov think that on the signet of the Mukachevo town an unknown priest is depicted but the image of St.Martin according to the tradition of the hospits' privilege of 1376 is preserved on the sphragistic tradition on the signets of the XVI, XVII, XVIII and first half of the XIX centuries to decide law, trading and property issues. St.Martin mounted the horse in 1844 when the imprint of the

signet of the same year depicts St.Martin on horseback who cuts off a part of his cloak for a beggar. This image of St.Martin on horse and with a beggar on the forthcoming signets if the second half on the XIX century became the basis for the Mukachevo's modern coat of arms. The newly built catholic church in Munkach at the beginning of the XX century confirms the patronage of St.Martin as well.

Додаток 1. Грамота королеви Угорщини та Польщі Єлизавети від 10 листопада 1378 р. з заборонаю кастелянам Мукачівського замку судити кріпаків, що проживали в місті та мали власний суд (повністю українською мовою публікується вперше; з латинської мови переклала О.В.Барбіл - старший викладач кафедри класичної та румунської філології Інституту іноземної філології УжНУ).

Elisabeth Dei gratia Regina Hungariae et Poloniae fidelibus suis universis praelatis, baronibus comitibus, castellanis nobilibus, officialibus item comitatibus, et liberis villis, earumque rectoribus, iudicibus et villicis, quibus praesentes adducerentur salutem et gratiam. Cum innoxii et immunes, pro nocentibus et culpabilibus in rebus vel personis non debeant aqqravari, fidelitati vestrae firmiter praecipiendo mandamus, quatenus jobbagiones nostros de Munkats praesentibus et ostensis castellani, vel vice castellani, de eadem Munkats et familiarum suorum, aut aliarum quorumlibet, nullis in suis tenetis, possessionibus, ac vestri in medio iudicare praesumatis, nec Res et bona eorundem prohibere sitis ausi modo aligvali. Si qui autem ex vibis quidquam actions contra ipsos jobbagiones nostros habent vel habuerint, in medio eorundem exequatur. Liberlate ipsorum requirente, aliud facere non audentes.

Datum in Zász, in vigilia festi Beati Martini confessoris. Anno domini Millesimo tercentesimo septuagesimo octavo (ДАЗО, Ф.1589, Оп.1, Спр.2, Арк.1).

Єлизавета, з ласки Божої королева Угорщини і Польщі, усім нашим вірним прелатам, баронам, графам, славним кастелянам, урядникам, а також комітатам і вільним містечкам та їх управителям, що ними керують - суддям і старостам, - вітання і ласка. Тому що невинні і звільнені від податків не повинні бути покараними ні щодо майна, ні щодо осіб замість злочинців і тих, що заслуговують покарання, ми доручаємо вашій вірності, суворо попереджаючи, щоб кастеляни і віце - кастеляни, теперішні і майбутні наших кріпаків (йобагонів) з Мункача (Мукачева), із їхніх родин (фаміліарів) у Мункачі чи з будь - яких інших не намагалися судити у своїх володіннях та маєтках, а також навіть у вашій присутності і не наважуйтеся жодним чином забирати їхні речі і майно. Але якщо проти цих наших кріпаків хтось із вас чинить або буде чинити якісь дії, то таких покарають. Коли вони вимагають свої свободи, ви нічого іншого не наслідуйтеся робити.

Видано у Сасі (Берегово), увечері напередодні свята Блаженного священника Мартіна. Року Божого 1378.

Додаток 2. Оригинальная печать города, сделанная на основании привилегии 1376 г. (друкується без збереження орфографії).

Возникает теперь вопрос: какова подлинная печать, сделанная на основании королевского указа, и где она? Историк Мукачева Легоцкий даже не задается таким вопросом. Он указывает только, что до 1884 г. на городской печати, вместо фигуры св. мученика Мартина, было изображение какого-то епископа. Легоцкий неправильно считает это противоречием, ибо св. мученик Мартин, подаривший нищему половину своего плаща, был сам епископом в городе Туре (Tours). Въ своей монографии о бережском комитате Легоцкий посвящает и печати нашего города, одну главу где говорит, что въ городском архиве в 70-ых годах XIX столетия находилась какая-то старая печать, помеченная 1650 годом. Согласно его описанию, на печати была изображена фигура епископа в ризе с рукой, приподнятой для благословения, и с пастушеским посохом в левой руке. Форма печати овально - эллиптическая. Буквы расположены кругом между двух линий, образованных из жемчужинь. А такъ как Легоцкий указывает также и размеры печати, именно $3\frac{1}{2}$ см. большой оси эллипса и $2\frac{1}{2}$ см. малой, то мы можем установить тождество этой печати с ея оттисками, коих в архиве находится несколько сотъ. Эта печать была в употреблении до конца XVIII столетия. Возникает опять вопрос: Тождественна ли печать, оттиски которой мы видим в архиве, с подлинной печатью XIV столетия или нет? Мы склонны ответить на этот вопрос утвердительно по следующим соображениям:

1. Древнейший оттиск этой печати находится в архиве на одном частном документе 1577 года, т.е. двести лет спустя после ея дарования. Мы знаем, что в средние века было в обычае, если городская печать приходила в негодность, вырезать точно такую же новую. Так напр., в XVI столети была выгравирована печать прирейнского города Тревира по старому образцу, восходящему к XII в. Если же за период 1577-1800 г.г. мы видим одну и ту же форму мукачевской печати, то весьма возможно, что она пережила еще и два предшествующих столетия.

2. Готический стиль печати вполне соответствует шаблону печатей владетелей дома Анжу в XIV столетии, т.е. в эпоху расцвета готического стиля в Венгрии. Овальная форма особенно удовлетворяла духовенство, так как фигура священнослужителя с епископской митрой на голове так же хорошо могла поместиться в овал, как изображение венценосца или всадника в круглом формате. Почти одновременно с Мукачевом подобныя овальныя печати получили также, разные города в Германии. Указанный выше рисунок печати 1577 года свойствен овальным печатям средневековья вообще: сверху по середине крест, кругом печати две параллельныя жемчужныя линии, между которыми находится надпись.

3. Пластическое исполнение фигуры на печати не отличается никакими особенными художественными достоинствами, но поза епископа, складки его ризы, незамысловатое изображение черт лица с глазами на выкат и с усами указывают на средневековую рельефную технику и на примитивный стиль мелкой пластики. Подобный же рисунок, но в больших размерах, мы находим

на висячей печати 1309 г. эстергомского епископа Фомы. Овальная печать, сургучный оттиск которой был установлен как древний, прикладывалась самим судьей к купчим сделкам. В конце XVIII столетия было обыкновение справлять по этому случаю настоящей пир. 1 ноября 1796 г. городское население постановляет упразднить обычай этих пиршеств, приносивших городу столько стыда, с тем чтобы покупатель и продавец для закрепления заключенной сделки выпивали перед городским сенатом один-два стакана вина. “Раз дело устройства пиров таким образом урегулировано - говорит дальше городское постановление - то судья не смеет ничего брать для себя за приложение печати, а всю уплачиваемую за это сумму должен распределять между сенаторами”. - Кроме старой печати, город имел еще малую печать, в 2 сантиметра в диаметра, “которою городской судья пользовался частным образом при исполнении своих судебных обязанностей”; мы встречаем ее преимущественно на судебных повестках. Пошлина за нее - 12 крейцеров - составляла часть доходов судьи. На ней изображен св. Мартин с правой рукой, приподнятой для благословения, и с пастушеским посохом в левой руке, с ореолом вокруг головы и с круговой надписью: S. OPPIDI MONKÁCS. В протоколе городского Совета от 24 мая 1827 г. говорится, что тогдашний судья Вит Ланг (Vitus Lang) велел уже износившуюся малую печать заменить новою, стальною печатью для запечатывания официальных бумаг судьи. На этой новой, круглой печати была также изображена фигура св. Мартина в облачении. Эта фигура помещена в четырехугольник, над которым находится корона. Круговая надпись гласит: PRIV. OPPIDI MUNKÁCS. - Старая печать города употреблялась и дальше для купчих сделок и свидетельств вплоть до 1844 года когда вошла в употребление новая круглая печать, изображающая св. Мартина верхом, а рядом с ним калеку. Эта печать была заменена новою, когда Мукачев сделался городом с устроенным магистратом. Фигурная часть осталась без изменения, но рисунок изображаемых лиц был тоньше исполнен, а на заднем плане возвышалась античная колонна.

В 1719 году была выгравирована квадратная городская печать со срезанными углами, изображающая плуг. На ней в виде несимметричной надписи вырезан год и сокращенное имя тогдашнего судьи Ивана Мольнара. Кажется, этой печатью пользовался городской нотариус, когда он самостоятельно выдавал какой-либо документ (Шаш, 1927, с.23-25).

Література

Грушевський М. Історія України - Руси. - Т. II - XI - XIII вік. - Львів, 1905.
ДАЗО. - Ф.10. Наджупан Бережской жупы. 1342 - 1800. - Оп.1 - Спр.4.
Грамота короля Ладислава от 1495 г. городу Бергсас на проведение суда по налоговому и таможенному вопросам. - Арк.1-4.
ДАЗО. - Ф.10. Наджупан Бережской жупы. 1342 - 1800. - Оп.1 - Спр.52. Акт городского совета г.Мункач о купле виноградника дворянином г.Мункач

- Кереші Іштваном у жителя г.Мункач Пинта Григорія. 29 июня 1629 г. - Арк.1.
- ДАЗО. - Ф.10. Наджупан Бережской жупы. 1342 - 1800. - Оп.1 - Спр.58. Договор составлен между дворянином г.Зомбор Пальцо Эперьеші Дьердем и дворянином-таможенником г.Мункач Кидьоши Іштваном о возвращении секвестированого товара. 19 июля 1630 г. - Арк.1.
- ДАЗО.- Ф.1589. Главный староста гор.Мукачево. Коллекция Владислава Вари (1427 - 1850). - Оп.1. - Спр.1. Грамота королевы Венгрии и Польши Елисаветы от 22 мая 1376 г. о разрешении жителям города Мукачево пользования печатью с изображением св.Мартина. - Арк.1-2.
- ДАЗО. - Ф.1589. - Оп.1. - Спр.2. Грамота королевы Венгрии и Польши Елизаветы от 10 ноября 1378 г. с запрещением кастелянам Мукачевской крепости судить крепостных, живущих в городе и имеющих свой собственный суд. - Арк.1.
- Жак Ле Гофф. Середньовічна уява. Переклад з франц. Яреми Кравця. - Львів, 2007. Католицький Медіа - Центр - Св.Мартін Турський // /Martin/ Св.Мартін.htm
- Міськов І. Проблема походження назви та символів м.Берегова // Carpatika -Карпатика. - Ужгород, 2006. - Вип.34. - С.217-228.
- Міськов І.О., Федак М.В. Назва та символіка Мукачева в документах XIII - першої половини XVI ст. // Carpatika - Карпатика. - Ужгород, 2007. - Вип.36. - С.202-218.
- Нариси історії Закарпаття. - Ужгород, 1993. - Т.1.
- Павленко Г.В. Німці на Закарпатті. - Ужгород, 1995.
- Поп Д. Мукачево. - Ужгород, 2005.
- Санті-Мадзині, Дж. Геральдика. Історія, термінологія, символи и значення гербов и емблем. - М., 2007.
- Сова П. Архітектурні пам'ятники Закарпаття. - Ужгород, 1958.
- Троян М.В. Мукачевський замок. - Ужгород, 1982.
- Філіппов О. Під плащем Святого Мартіна // Новини Мукачева. - 1994. - 12, 19 травня. - № 20 - 21. - С.4.
- Філіппов О. Під плащем Святого Мартіна (Історія герба м.Мукачево 1376 - 1943 рр.). - Ужгород, 2012.
- Шаш А. Архив привилегированного города Мукачева 1376 - 1850. - Мукачево, 1927.
- Штернберг Я.І. Регіональні герби краю. Герб Мукачева - Геральдика Закарпаття //Новини Закарпаття. - 1991. - 9 лютого. (№№22-23). - С.13.
- Штефуровський С. До питання німецької колонізації і німецьких діалектів на Закарпатті у XVIII - XIX ст. // Наукові записки УжДУ. - Ужгород, 1957. - Т.XXX. - С.203-207.
- Balaythy J. Munkács. Azaz Munkács városának és váranak topográfiai, geográfiai, históriai és statisztikai leírása. - Debrecen, 1836.
- Beskid M. Maramoróš. - Užhorod, 1929.
- Zsigmond Zs. Árpád? - Budapest, 1996.

- Fejér G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. - Budae, 1829. - T.III. - vol.2.
- Fejér G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. - Budae, 1829. - T.IV. - vol.1.
- Feisz G. Rövid magyar címertan és pecséttan. - Budapest, 1986.
- Györffy G. Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. - Budapest, 1966. - I köt.
- Györffy G. Anonymus Gesta Hungarorum // A honfoglaláskor írott forrásai. - Budapest, 1996. - Old.193-213.
- Horvát Z., György-Kovács S. Kárpátalja kincsei. - Budapest, 2002. - 311 old.
- István király intelmei erkölctanító könyvecske // István király emlékezete. - Budapest, 1973. - Old.25 - 36.
- Jankovich J. Mukačevsky hrad (Palanok) a Mukačevo. - Užhorod, 1929.
- Lehoczky T. Beregvármegye monographiaja. - Ungvár, 1881. - III köt. - 2 rész. <http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Sever/frameset2.htm>
- Melika G. Die deutschen der Transkarpatien.- N.G. Elewert verlag Marburg, 2002.
- Mihály J. Máramarosi diplomák a XIV és XV századból. - Máramoros-Sziget, 1900.
- Nagy I. Anjoukori okmánytár (1333 - 1339) - III köt. - Budapest, 1883.
- Hazai Okleveletár (1234 - 1536) / Nagy I., Deák F., Nagy G. - Budapest, 1879.
- Novák J. Slovenské mestké a obecne erby. - Bratislava, 1967.
- Tabody J. Munkács múltja és jelene Magyarország történetében. - Pest, 1860.
- A Várady regestrum. - Budapest, 1898.
- Vrtel L. Osem storoči slovenskej heraldiki. - Martin, 2003.
- Wenzel G. Árpádkori Új Okmánytár. 1261 - 1272 - Pest, 1870 - VIII köt.

Рис.1 Каплиця Св.Михайла (вітарна частина колишнього готичного храму Св.Мартіна XIV ст.) м.Мукачево.

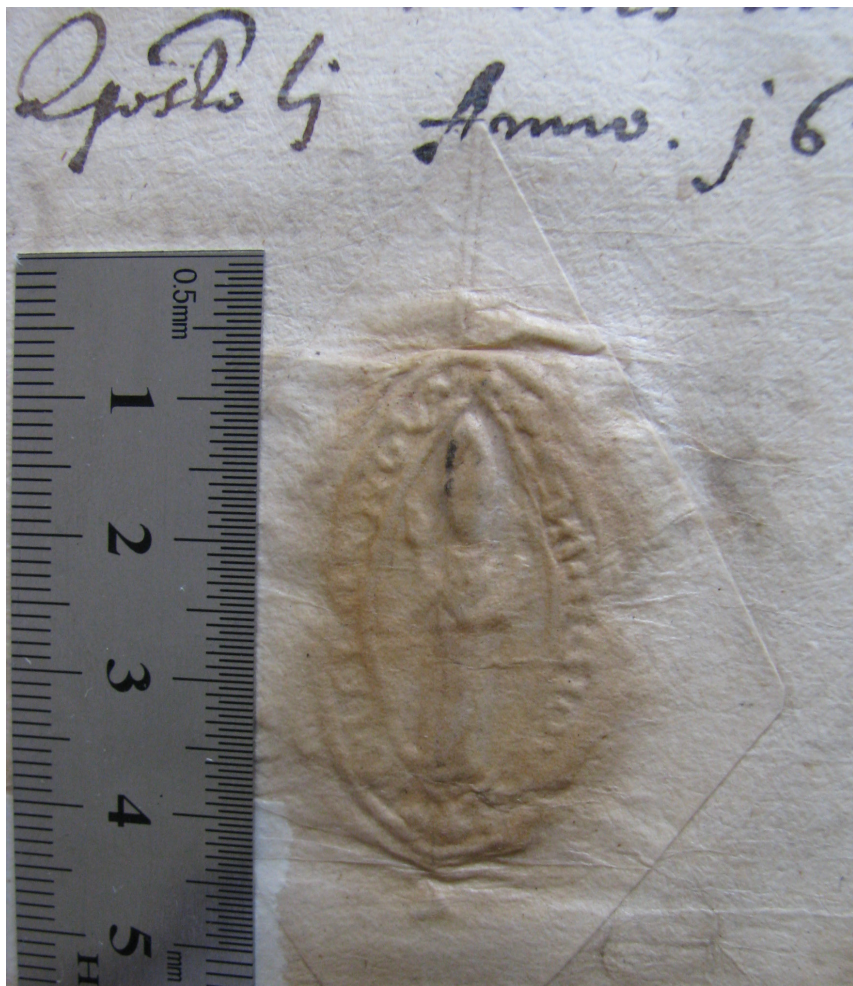

Рис.2 Відтиск печатки із зображенням Св.Мартіна від 29 червня 1629 р.

Опис печатки:

1. Воскова печать, вкрита папером.
2. Форма овальна.
3. Висота - 3,6 мм, ширина - 2 мм.
4. У полі печаті зображення Св.Мартіна.
5. Ширина ободка легенди - 0,4 мм. Легенда нерозбірлива.

Рис.3. Відтиск печатки із зображенням Св.Мартіна від 19 липня 1630 р.

Опис печатки:

1. Воскова печать, вкрита папером.
2. Форма овальна.
3. Висота - 3,6 мм, ширина - 2 мм.
4. У полі печаті зображення Св.Мартіна.
5. Ширина ободка легенди - 0,4 мм. Легенда нерозбірлива.

Рис.4. Печатка із зображенням Св.Мартіна м.Мункача 1652 р.

Рис.5. Герб Св.Мартіна на ратуші м.Мукачеве початку ХХ ст.

Рис.6. Герб Св.Мартіна на будинку епохи конструктивізму в Мукачеві (30-ті рр. XX ст.).